

The Expectations of Society's Strata from the Social and Cultural Roles of Clerics¹

Ebrahim Fathi¹ Masoud Jalilvand Khosravi² Maryam Vatankhah³

1. Associate Professor, Department of Journalism and News, IRIB University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

e.fathi@IRIBU.ac.ir

2. Ph.D. Candidate, Media Studies, IRIB University, Tehran, Iran.

Masoud.jalilvand@iribu.ac.ir

3. Ph.D. Candidate, Media Studies, IRIB University, Tehran, Iran.

vatankhah@yahoo.com

Abstract

The Islamic Revolution of Iran established a religious government, which gave the clergy a special role and position. This role and position should align with the expectations of the people from this group. The significant social changes in the decades following the establishment of the Islamic Republic and the experience of the clergy's social role in these years may have changed the people's expectations from this group. This study aims to understand the expectations of the people from the clergy, considering their function as a reference group in society. A qualitative approach using the Q-methodology was employed to categorize and analyze these expectations. In the first stage, 22 statements about the community's expectations of the clergy were identified through 24 in-depth interviews with various social groups. Then, 40 Q-cards were sorted by the study

1. **Cite this article:** Fathi, E., Jalilvandkhosravi, M., & Vatankhah, M. (2025). Expectations of social groups from the cultural and social roles of the clergy. *Journal of Islam and Social Studies*, 12(47), 187-218. <https://doi.org/10.22081/JISS.2025.67244.2028>

* **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran). * **Type of article:** Research Article

☑ **Received:** 29/08/2023 • **Revised:** 07/10/2024 • **Accepted:** 04/01/2025 • **Published online:** 03/03/2025

© The Authors

participants on a spectrum from +3 to -3. Finally, using factor analysis of the Q-methodology, the community's expectations of the clergy were divided and analyzed into six categories: moral expectations, operational expectations, lifestyle-related expectations, promotional expectations, passive expectations, and managerial expectations.

Keywords

Clergy, Public Expectations, Q-Methodology, Religious Government.

انتظارات اقشار جامعه از نقش‌های فرهنگی و

اجتماعی روحانیون^۱

مریم وطنخواه^۲

مسعود جلیلوند خسروی^۲

ابراهیم فتحی^۱

۱. دانشیار، گروه روزنامه نگاری و خبر، دانشگاه صدا و سیما، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

e.fathi@IRIBU.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری مطالعات رسانه، دانشگاه صدا و سیما تهران، ایران.

Masoud.jalilvand@iribu.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری مطالعات رسانه، دانشگاه صدا و سیما تهران، ایران.

vatankhavah@yahoo.com

چکیده

انقلاب اسلامی ایران با استقرار یک حکومت دینی، نقش و جایگاه ویژه‌ای برای روحانیت ایجاد کرده است. این نقش و جایگاه باید متناسب با انتظارات مردم از این قشر باشد. تغییرات اجتماعی مهم در دهه‌های پس از استقرار جمهوری اسلامی و تجربه نقش‌آفرینی اجتماعی روحانیت در این سال‌ها، ممکن است انتظارات مردم از این گروه را دستخوش تغییر کرده باشد. این پژوهش با توجه به کارکرد روحانیت به عنوان گروه مرجع در جامعه، در پی شناخت انتظارات مردم از این قشر است. به این منظور، با رویکردی کیفی و با استفاده از روش کیو، انتظارات مردم از این گروه مورد دسته‌بندی و تحلیل قرار گرفته است. در مرحله نخست، ۲۲ گزاره از انتظارات جامعه از روحانیت از طریق ۲۴ مصاحبه عمیق با اقشار مختلف جامعه احصا شده و سپس با استفاده از روش کیو، ۴۰ کارت

۱. استاد به این مقاله: فتحی، ابراهیم؛ جلیلوند خسروی، مسعود و وطنخواه، مریم. (۱۴۰۳). انتظارات اقشار جامعه از

نقش‌های فرهنگی و اجتماعی روحانیون. اسلام و مطالعات اجتماعی، ۱۲(۴۷)، صص ۱۸۷-۲۱۸.

<https://doi.org/10.22081/JISS.2025.67244.2028>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی) © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۰۷ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۷/۱۶ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵ • تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۱۲/۱۳

کیو در طیف ۳+ تا ۳- توسط نمونه‌های مورد مطالعه مرتب شده است. در نهایت، با بهره‌گیری از تحلیل عاملی کیو، انتظارات جامعه از روحانیت در ۶ دسته شامل انتظارات اخلاقی، انتظارات عملیاتی، انتظارات مرتبط با سبک زندگی، انتظارات تبلیغی، انتظارات منفعلانه و انتظارات مدیریتی تقسیم و تحلیل شده است.

کلیدواژه‌ها

روحانیت، انتظارات مردم، روش کیو، حکومت دینی.

هر جامعه‌ای از موقعیت‌ها و وضعیت‌های اجتماعی متنوعی تشکیل شده است و در این موقعیت‌ها، هر فرد نقش خاصی را بر عهده دارد. تعیین نقش و جایگاه هر فرد در جامعه، یک فرآیند دو سویه میان فرد و جامعه است که علاوه بر ویژگی‌ها و شایستگی‌های فردی، به میزان پذیرش اجتماعی نیز بستگی دارد (Khmil & Popovych, 2019, p. 61)؛ از این رو، فرد زمانی جایگاه خود را در جامعه پیدا می‌کند که رفتارهای مورد انتظار جامعه را ارائه دهد. از دیدگاه جامعه‌شناختی، تغییرات اجتماعی تأثیر بسزایی بر انتظارات گروه‌های مختلف مردمی از نقش‌های موجود در جامعه دارند (Popovych et al., 2020, p. 159). نقش‌های افراد در جامعه از جنبه‌های گوناگون، مانند احترام و شأن اجتماعی، ارزش‌ها و جایگاه‌های متفاوتی دارند. مسلمانان در طول تاریخ، جایگاه ویژه‌ای برای عالمان دینی (روحانیت) قائل بوده‌اند. این گروه از دیرباز مسئولیت تبیین باورهای اعتقادی و ارزش‌های اخلاقی جامعه را بر عهده داشته است. جایگاه مراجع تقلید به عنوان صادرکنندگان فتاوا و هدایت‌گران رفتارهای دینی و اجتماعی مردم در موقعیت‌های سیاسی و اجتماعی، مانند صدور حکم جهاد و حل مشکلات جامعه به عنوان قاضی، مؤید این نقش برجسته است.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار حکومت دینی، روحانیت نقش پررنگ‌تری در فرآیندهای اجتماعی ایفا کرده‌اند. ورود روحانیون به عرصه مدیریت کشور و تصریح نقش آنان در جامعه اسلامی با محوریت ولایت فقیه، موجب شد که روحانیون علاوه بر ایفای نقش تاریخی خود در راهبری نیازها و احساسات دینی مردم، مسئولیت‌های حکومتی را نیز بر عهده بگیرند و به طور مستقیم در فرآیندهای اجرایی کشور مشارکت کنند. این حضور در نقش‌هایی مانند: ولی فقیه، رئیس‌جمهور، رؤسای قوای قضائیه و مقننه، و نمایندگان مجلس فعلیت یافته است. اگرچه پیش از انقلاب نیز شخصیت‌هایی مانند آیت‌الله مدرس در مجلس و آیت‌الله مطهری در دانشگاه نشانه‌هایی از حضور روحانیت در سیاست و اجتماع را رقم زده بودند؛ اما پیروزی انقلاب اسلامی

باعث گسترش بیشتر نقش آفرینی روحانیت در تمامی ابعاد جامعه شد. روحانیت پس از انقلاب اسلامی، به یکی از ارکان اصلی حاکمیت تبدیل شد.

به نظر محققان، اتخاذ هر تصمیمی نیازمند آگاهی کامل از ابعاد و جوانب موضوع مورد نظر است. براین اساس، تصمیم‌گیری درباره مسائل گوناگون جامعه و تحلیل مسائل اجتماعی، بدون شناخت دقیق و جامع، از اعتبار کافی برخوردار نخواهد بود؛ همچنین، تحلیل بر پایه حدس و گمان یا اطلاعات قدیمی نتایج قابل اعتمادی نخواهد داشت. با این مقدمه، به‌روزرسانی اطلاعات، نخستین گام در حل مسائل اجتماعی است؛ از همین رو، این پژوهش با هدف به‌روزرسانی انتظارات مردم از قشر روحانیت طراحی شده است. در این تحقیق، پژوهشگران قصد دارند دریابند که مردم و خود روحانیت چه انتظاراتی از این قشر دارند. این انتظارات می‌تواند یکی از پایه‌های مقبولیت اجتماعی باشد و زمینه‌ساز نقش آفرینی صحیح روحانیت در جامعه شود. نتایج این پژوهش به عنوان گام نخست برای تحقیقات آینده به‌شمار می‌رود تا پژوهشگران بتوانند به نتایج مؤثرتری در مورد جایگاه و نقش آفرینی روحانیت در جامعه دست یابند.

۱. پیشینه پژوهش

تا کنون پژوهش‌های گوناگونی با موضوع کشف یا سنجش انتظارات مردم از اقشار مختلف انجام شده است. برخی از این پژوهش‌ها با تمرکز بر موضوع دین، نهادهای دینی و اقشار مرتبط با دین (از جمله دین سیاسی)، تلاش کرده‌اند نیازهای خاصی را برآورده سازند. این تحقیقات در هر دو دسته پژوهش‌های کمی و کیفی انجام شده‌اند. برخی از این پژوهش‌ها نیز شباهت زیادی با موضوع پژوهش حاضر دارند؛ اما آنچه این پژوهش را متمایز می‌کند، نوآوری و توجه به تغییرات اجتماعی سال‌های ابتدایی سده جدید شمسی است. در ادامه، برخی از این پژوهش‌ها به ترتیب ارتباط با موضوع این تحقیق بررسی شده‌اند.

ابراهیم فتحی و ربابه فتحی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «انتظارات اقشار مختلف از

روحانیون»، انتظارات دینی مردم را همراه با چهار عامل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی بررسی کرده‌اند. این پژوهش از نظر انتخاب موضوع و هدف به تحقیق حاضر بسیار نزدیک است؛ اما تفاوت‌هایی از منظر روش‌شناسی دارد. فتحی و فتحی از روش پیمایش با نمونه ۱۵، ۴۲۱ نفری در ۳۲ شهر ایران استفاده کرده‌اند (فتحی و فتحی، ۱۳۹۲، ص ۲۰). از این منظر، پژوهش آنان کامل محسوب می‌شود؛ با این حال، آن‌ها از پرسش‌های از پیش تعریف شده استفاده کرده و نظرات مخاطبان را جویا شده‌اند، در حالی که پژوهش حاضر با استفاده از تکنیک مصاحبه عمیق، در پی استخراج انواع گوناگون انتظارات مردم از روحانیت است.

پژوهش دیگری که به بررسی ارتباط میان روحانیت و مردم پرداخته، پژوهش حسینیان و همکارانش با عنوان «توصیف کیفی فرآیند ارتباط مردم و روحانیت در تبلیغ دین؛ نگرشی آسیب‌شناسانه از منظر روحانیون مبلغ نخبه» است. این پژوهش با هدف آسیب‌شناسی ارتباطات میان مردم و روحانیت در زمینه تبلیغ دین، بر اساس مدل منبع معنا انجام شده است (حسینیان و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۶۰). این پژوهش از آن جهت که رویکرد کیفی را انتخاب کرده و با مصاحبه‌های عمیق تلاش داشته آسیب‌های ارتباطی میان مردم و روحانیت را شناسایی کند، از منظر روش‌شناسی تا اندازه‌ای به پژوهش حاضر نزدیک است؛ اما تفاوت اصلی آن در این است که تنها به یکی از نقش‌های روحانیت، یعنی تبلیغ دین، پرداخته است.

از منظر بررسی نقش و جایگاه روحانیت در جامعه، رضا عیسی‌نیا (۱۳۹۲) پژوهشی با عنوان «نقش و جایگاه اجتماعی-سیاسی روحانیت در سه دهه بعد از انقلاب اسلامی» انجام داده است. وی با رویکرد توصیفی-تحلیلی به بحث در مورد جایگاه روحانیت پرداخته و تلاش کرده است تا صلاحیت این قشر را از آن جهت که پس از انقلاب مناصب حکومتی را به دست آورده و نقشی پررنگ‌تر از قبل داشته است، ارزیابی کند (عیسی‌نیا، ۱۳۹۲، ص ۱۰۷). این پژوهش از آن جهت که جایگاه‌های غیر از مبلغ دینی برای روحانیت قائل است، قابل توجه است؛ اما نقص آن در مقایسه با پژوهش حاضر این است که به نظرات مردم در مورد پذیرش چنین جایگاهی در اجتماع توجه نکرده است.

۲. چارچوب مفهومی

در این قسمت به طور اجمالی برخی از مفاهیمی که در فهم بهتر نقش اجتماعی و تأثیر انتظارات اجتماعی در تعریف و گرفتن این نقش‌ها تأثیر دارد را از نظر خواهیم گذراند تا با اخذ چارچوب مفهومی متقنی به تحلیل بپردازیم.

۲-۱. نگرش

یکی از مفاهیم روان‌شناسی اجتماعی مفهوم نگرش^۱ است. تعاریف بسیاری برای این مفهوم وجود دارد. نگرش را می‌توان «ارزیابی هر جنبه‌ای از جهان اجتماعی» تعریف کرد (Albarracin & Shavitt, 2018, p. 301).

نگرش شامل سه مؤلفه یا عنصر اساسی است: ۱. مؤلفه شناختی از جنس افکار و عقاید؛ ۲. مؤلفه عاطفی از جنس احساسات و عواطف و ۳. مؤلفه رفتاری از جنس تمایل به عمل (Verplanken & Orbell, 2022, p. 335). به‌طور کلی نگرش‌ها از دو حیث دارای اهمیت‌اند. نخست آنکه، شیوه اندیشیدن فرد و شیوه‌ای که اطلاعات اجتماعی را پردازش می‌کند را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به مثابه چهارچوب شناختی، ذخیره و سازماندهی اطلاعات موجود درباره مفاهیم ویژه موقعیت‌ها یا رویدادها را بر عهده دارد. دوم آنکه، نگرش‌ها اغلب در رفتار تأثیر می‌گذارند و به آن جهت می‌دهند (هاشمی و فرخی، ۱۳۹۴، ص ۱۰۹) در روان‌شناسی اجتماعی موضوع تغییر نگرش در چندین الگو بررسی شده است که هر کدام از الگوها بحث خود را با فرضیه‌هایی درباره ماهیت انسان آغاز می‌کنند و سپس درباره چگونگی تغییر دادن یا تغییر یافتن نگرش‌ها بر طبق اصول و قواعدی عرضه می‌دارند. در کتاب نگرش و تغییر نگرش سه دسته از این الگوها به تفصیل معرفی شده‌اند که عبارت‌اند از: ۱. الگوی یادگیری شامل نظریه محرک - پاسخ و نظریه مشوق‌ها و تعارض‌ها، ۲. الگوی شناختی شامل نظریه‌های تعادل، توافق، قضاوت اجتماعی و همسازی شناختی و ۳. الگوی کارکردی (Bohner & Dickel, 2011, p. 401).

1. Attitude

۲-۲. انتظارات اجتماعی

نفوذ اجتماعی، به فرایندی از پیوندها اطلاق می‌شود که به موجب آن‌ها روابط افراد از جنس سطحی به روابط صمیمانه ارتقا پیدا می‌کند. این فرایند به اعمال قدرت اجتماعی افراد یا گروه‌ها، به‌منظور تغییر نگرش‌ها و رفتارهای دیگران منجر می‌شود. منظور از قدرت اجتماعی، نیرویی است که شخص نفوذکننده جهت ایجاد تغییر مورد نظر در اختیار دارد. این قدرت یا محصول جایگاه اجتماعی افراد و جامعه یا محصول دسترسی به برخی منابع و امکانات و یا محصول علاقه و تحسین دیگران است؛ همچنین برخی دیگر از صاحب‌نظران مفهوم نفوذ اجتماعی را به توان افراد برای تحت تأثیر قرار دادن دیگران به کار برده‌اند (معدفر و آخوندی، ۱۳۹۲، ص ۷۵). نقش اجتماعی آن چیزی است که، فرد با قرار گرفتن در آن انتظار می‌رود الگوهای خاصی انجام دهد و پایگاه جنبه واقعی بودن یک فرد در موقعیت اجتماعی است. با تکیه بر این دو عبارت می‌توان گفت که نقش رفتار مورد انتظار منتسب به یک موقعیت است. باید توجه داشت که می‌توان انتظارات را تقسیم‌بندی کرد. نخست درباره ویژگی این انتظارات باید گفت که انتظارات مترتب بر یک نقش نسبی‌اند و بر حسب تغییرات و تحولات اجتماعی، انتظارات مترتب بر یک نقش نیز دچار تغییر می‌شوند. انتظارات واجد ویژگی اجبار آمیزند. بدین ترتیب که خواسته یک جامعه یا یک گروه اجتماعی است که افراد و اعضا انتظارات مربوط به نقش‌ها را جامعه عمل پوشانند. این خواسته با لحاظ کردن مجازات و پاداش به فرد انتقال می‌یابد. این ویژگی بدان معنا نیست که امکان تخلف یا عبور از انتظارات وجود ندارد (فتحی و فتحی، ۱۳۹۲، ص ۳۰). مطابق با نظر داندورف می‌توان سه نوع انتظار را مطرح کرد. انتظاری اجباری، انتظار ایجابی و انتظار اختیاری. در انتظار اجباری، نوعی ضمانت اجرایی وجود دارد که فرد را مجبور به پیروی می‌کند. در انتظار ایجابی، الزام‌آوری و اعتبار آن کمتر نیست و همچنین ضمانت‌های اجرایی منفی دارند. و در نهایت در انتظارات اختیاری، فرد به فکر پاداش است. در این خصوص معمولاً ضمانت‌های اجرایی مثبت وجود دارد (Dahrendorf, 2019, p. 108). رفتار مرتبط با یک نقش اجتماعی توسط عوامل مختلفی مشخص می‌شود. یکی از این عوامل هنجارهای اجتماعی‌اند. این هنجارها مشخص می‌کند که فرد در هر موقعیت اجتماعی باید چه نوع

رفتاری را از خود بروز دهد. عامل دیگر ضمانت‌های اجتماعی است. این ضمانت‌ها متشکل از تنبیه‌هایی است که فرد به واسطه عبور از مرزها مستحق آن است و در نهایت انتظارات تعیین می‌کنند که رفتار مترتب با یک نقش اجتماعی چه باشد. انتظارات به دو نوع درونی و بیرونی تقسیم می‌شوند. انتظارات بیرونی همان است که، جامعه از فرد انتظار دارد و انتظارات درونی یعنی، خواست خود فرد از نقش خودش. این تقسیم‌بندی از آن جهت که ممکن است انتظارات درونی و بیرونی با هم متفاوت باشند، اهمیت دارد. به عبارت دیگر ممکن است جامعه به واسطه انتظارات خود بر فرد فشار آورد (فتحی و فتحی، ۱۳۹۲، ص ۲۲).

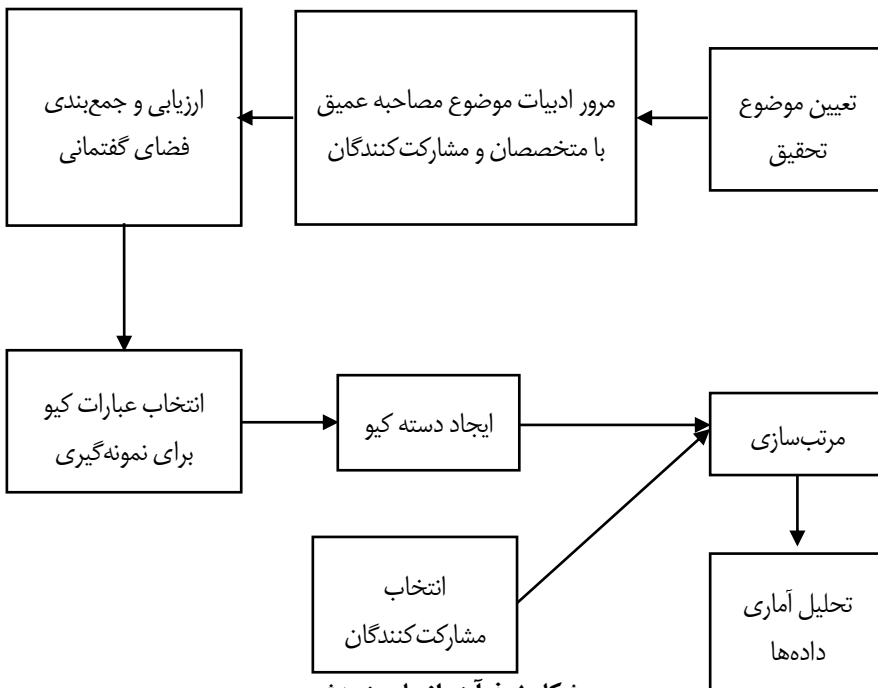
به عنوان جمع‌بندی از مفاهیم مطرح شده می‌توان نتیجه گرفت گروه‌های مرجع پس از خانواده و گروه همسالان مهم‌ترین عامل جامعه‌پذیری به شمار می‌آیند که می‌توانند ارائه‌کننده مجموعه الگوهای رفتاری مورد انتظار جامعه باشند و مسئولیت‌های فردی و جمعی را فراهم کنند. از دیرباز انتظارات مردم از روحانیت یک انتظار اختیاری به عنوان یک نقش مرجع در جامعه ایران اسلامی مطرح بوده است؛ بنابراین روحانیون به عنوان مبلغین اسلام و گروه مرجع همواره از طریق برآورده کردن نیازهای بیرونی و درونی خود در جامعه برای جامعه‌پذیر کردن مردم و جامعه ایفای نقش کرده‌اند. نقش‌های اجتماعی روحانیون مجموعه ویژگی‌ها و انتظاراتی است که اعضای جامعه به طور مشروع و مقبول از روحانیت دارند و این انتظارات دارای ابعاد دینی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است.

۳. روش پژوهش

در این پژوهش از روش کیو برای تحلیل یافته‌های پژوهش استفاده شده است؛ زیرا این روش تکنیکی است که امکان شناسایی و طبقه‌بندی ادراکات و عقاید فردی را برای محقق ممکن می‌سازد. هدف اصلی این پژوهش آشکار ساختن الگوهای مختلف تفکر است نه شمارش تعداد افرادی که تفکرات مختلفی دارند (خوشگویان فرد، ۱۳۸۶، ص ۱۵)؛ همچنین نمونه‌های پژوهش از طریق روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. در فرآیند نمونه‌گیری توجه شد تا نمونه‌های مورد بررسی از تنوع کافی در جنسیت، شغل، سن،

جایگاه اجتماعی، گرایشات اعتقادی و غیره برخوردار باشند. بدین ترتیب، در این مطالعه سن مصاحبه‌شوندگان از ۱۶ تا ۶۰ سال، تحصیلات آنان از مقطع راهنمایی (سیکل) تا مقطع کارشناسی ارشد، شغل آنان از دانشجو، خانه‌دار، کارمند و مشاغل آزاد، و گرایش اعتقادی آنان از افراد معتقد به نظام ولایت فقیه تا افرادی که به خدا و دین بی‌اعتقاد هستند، انتخاب شده است. در نتیجه نمونه‌های یادشده، منتخبی از طیف‌های گوناگون جامعه و واجد ویژگی‌های متفاوتی در موارد ذکر شده بودند. پس از آن، پژوهشگران، ابتدا درباره موضوع مطرح شده، با افراد جامعه نمونه به مصاحبه نیمه ساختاریافته پرداختند. خروجی این مصاحبه‌ها به ۲۵۹ گزاره منفرد منتج شد که حاصل نظرات افراد مصاحبه‌شونده بود. در ادامه، پژوهشگران گزاره‌ها را بررسی و بر مبنای موضوعات مورد اشاره و بدون توجه به جهت‌گیری ارزشی هر گزاره، طبقه‌بندی کردند. بر این اساس، گزاره‌های دریافتی در دسته‌های گوناگونی از جمله جایگاه روحانیت، سبک زندگی، سیاست، رسانه، نقش‌آفرینی اجتماعی و غیره جای گرفت. آن‌گاه متناسب با موضوع تحقیق یعنی بررسی انتظارات جامعه از روحانیت، موارد مشابه حذف و گزاره‌های هم‌معنا با یک‌دیگر ادغام و تلخیص شدند. در مرحله بعد، از این ۲۴ نفر درخواست شد تا ۴۰ گزاره تلخیص شده را در طیفی از ۳- تا ۳+ جانمایی کنند. در مجموع ۲ نفر از پاسخ‌گویان اولیه به دلایلی از دسترس خارج گشته و مرتب‌سازی گویه‌ها توسط ۲۲ نفر انجام شد. برای مرتب کردن این گویه‌ها توسط جامعه نمونه از کارت‌هایی به نام کارت کیو استفاده شد که در بر دارنده ابعاد واقعیت مورد ارزیابی، نظریه و یا مکتب مورد مطالعه است. بر این اساس کارت‌های فوق در اختیار مصاحبه‌شوندگان قرار گرفت و آنان این کارت‌ها را بر اساس جدول توزیع امتیازات از امتیاز ۳- تا امتیاز ۳+ مرتب کردند. آن‌گاه امتیازات به دست آمده برای هر گویه توسط هر شرکت‌کننده در نرم‌افزار وارد شد به صورتی که هر ستون معرف یک فرد از جامعه نمونه و هر ردیف معرف یک گویه است. در ادامه، تحلیل داده‌ها توسط نرم‌افزار انجام شد. در نهایت پژوهشگران از طریق تحلیل عاملی کیو ضمن بررسی نحوه مرتب‌سازی کارت‌های افراد تحت یک عامل، نظرات افراد را طبقه‌بندی و بر مبنای خروجی نرم‌افزار، تفسیر داده‌ها و گروه‌بندی حاصل را صورت دادند.

جهت روایی و پایایی در روش کیو دنیس بیان می‌کند که در مطالعه به روش کیو، جامعیت عبارات نمونه کیو در بررسی روایی مهم است. یعنی عبارات گردآوری‌شده باید از چنان جامعیتی برخوردار باشد که بتواند ذهنیت‌های مختلف را نمایان کند (شاه‌جوان و مومنی مهمویی، ۱۳۹۸، ص ۲۱۴). بدین منظور در پژوهش حاضر نخست نمونه کیو با مرور ادبیات نظری و مصاحبه با تعدادی از مشارکت‌کنندگان مورد بازنگری قرار گرفت و بعد از گردآوری نظرها و رفع ابهام از گزاره‌ها توسط محققین صورت پذیرفت؛ همچنین نمونه‌گیری هدفمند برای مصاحبه‌شوندگان به گونه‌ای که نماینده تمامی اقشار و تفکرات موجود در جامعه باشند، نیز موجب افزایش روایی تحقیق است. باید افزود یکی از ابزارهای سنجش پایایی در روش کیو پرسش مجدد و چندباره از پاسخ‌گویان است به گونه‌ای که در استخراج گزاره‌ها دقیقاً آنچه مورد نظر پاسخ‌گویان است ثبت شود؛ همچنین پرسش چندباره از پاسخ‌گویان برای حصول از صحت امتیازهای داده شده به گویه‌های کیو یکی دیگر از ابزارهای پایایی است که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است.

شکل ۱: فرآیند انجام پژوهش

محققان در ابتدا با استفاده از روش مصاحبه عمیق با ۲۴ نفر از نمونه و همچنین مرور ادبیات موضوع، به ۲۵۹ گزاره در خصوص انتظارات مردم از روحانیت رسیدند. به طور کلی گزاره‌های دریافت‌شده از مصاحبه نیمه ساختاریافته در چند بخش خلاصه می‌شدند. بخشی از گزاره‌ها مانند گویه شماره ۵ با عبارت «در کسوت روحانیت، حرمت لباس پیامبر ﷺ را حفظ کنند و وظیفه خود را سنگین تر بدانند». ناظر به رعایت شأن لباس و جایگاه روحانیت بود. مردم معتقد بودند این لباس و کسوت، دارای جایگاه بلندمرتبه‌ای است که حرمت و شأن آن می‌بایست توسط ملبسین حفظ و رعایت گردد. به عقیده مردم برخی از روحانیون به این جایگاه کم توجه‌اند. دسته دیگری از گزاره‌ها مرتبط با ورود تخصصی و همراه با علم و آگاهی روحانیون به مسائل گوناگون جامعه است. مردم انتظار داشتند روحانیون تنها در حوزه‌هایی اعم از سیاست، فرهنگ و هنر وارد حیطه اجرایی شوند که در آن متخصص باشند. برای مثال گویه شماره ۳ با گزاره «مسئولیت دولتی و اجرایی نپذیرند مگر اینکه تخصص [و تحصیلات دانشگاهی] آن را داشته باشند» مؤید این انتظار است؛ همچنین برخی از گزاره‌ها نیز نشان می‌داد مردم انتظار دارند روحانیون به‌ویژه در امور مذهبی و تبلیغی متخصص باشند. عبارت «در امر دین به عنوان حوزه فعالیت خود متخصص باشند؛ و نگاه علمی و دقیق داشته باشند» که در گویه شماره ۱ قرار گرفته است، نشانگر این است که برخی از مردم نسبت به میزان دانش روحانیون در حوزه تخصصی خود با دیده تردید می‌نگرند. دسته دیگری از گزاره‌ها، مربوط وظایف اجتماعی روحانیون بودند. این گزاره‌ها روحانیت را فراتر از مبلغین مذهبی دانسته و با قائل شدن نقش‌آفرینی اجتماعی برای این قشر، انتظار داشتند روحانیت از ظرفیت‌های خود در راستای خدمت به خلق و رفع مشکلات اینجا اجتماعی و اقتصادی جامعه استفاده کند. اشاره به «حل مشکلات جامعه» در گویه شماره ۲۰ و بهره‌گیری «از نفوذ خود در ادارات برای رفع موانع کسب و کار مردم» در گویه شماره ۲۱ نمونه‌هایی از انتظارات مردم از روحانیت در عرصه فعالیت‌های اجتماعی است؛ همچنین بخش پر رنگی از گزاره‌های انتظارات مردم از روحانیت مرتبط با حسن خلق،

زبانی نرم، پرهیز از تحجر و انتقال ارزش‌ها با رفتار است. مردم به نوعی از روحانیت انتظار دارند عطف‌ت را سرلوحه ارتباطات خود با جامعه قرار دهند. برای نمونه عبارت‌های «خوش خلقی و حسن رفتار» در گویه شماره ۳۲، استفاده از «تذکر» به جای «زور و اجبار» در گویه شماره ۳۳ بر این انتظار مردم تأکید می‌کنند. این گزاره‌ها اگرچه صحبتی در خصوص نوع رفتار روحانیون ندارند اما عمیقاً بیان می‌دارند که ارتباطات روحانیت با مردم می‌بایست ارتباطی عمیق و عاطفی باشد.

در نهایت ۴۰ گزاره به عنوان گویه‌های کیو برای انجام مرحله دوم انتخاب و روی کارت‌هایی با عنوان کارت‌های کیو نوشته شد. هر کارت مطابق جدول ۱ با یک شماره مشخص شد که نشانگر محتوای مورد اشاره هنگام ورود داده‌ها به نرم‌افزار بود.

جدول ۱: گویه‌های کیو پژوهش

شماره	متن گویه
۱	در امر دین به عنوان حوزه فعالیت خود متخصص باشند؛ و نگاه علمی و دقیق داشته باشند؛ و در مباحثه قوی و توانمند باشند. روحانیون در حوزه فعالیت تخصصی خود (امور دینی) عالم به معنی اخص و توانمند در مباحثه باشند
۲	اهل مطالعه باشند؛ و علوم روز مانند جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، هنر و غیره را فرا بگیرند. روحانیون علاوه بر تخصص اصلی خود در زمینه علوم روز همانند جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، هنر و هر علم مرتبط به فرد و جامعه تخصص کسب کنند
۳	مسئولیت دولتی و اجرایی نپذیرند مگر اینکه تخصص [و تحصیلات دانشگاهی] آن را داشته باشند.
۴	در امور [سیاسی و فرهنگی و اقتصادی] مداخله نکنند. باتوجه به رسالت و نقش هدایت‌گری خود از پذیرش و مسئولیت اجرایی سیاسی، فرهنگی و اقتصادی پرهیز کنند به استثنای موارد خاص.

شماره	متن گویه
۵	در کسوت روحانیت، حرمت لباس پیامبر ﷺ را حفظ کنند و وظیفه خود را سنگین‌تر بدانند.
۶	اگر به لباس آن‌ها بی‌احترامی شد از ترس لباسشان را درنیاورند و کنار نگذارند. و خوش‌رویی با این قضیه برخورد کنند.
۷	به طلبگی نگاه اقتصادی نداشته باشند؛ و حقوق‌بگیر حکومت یا سازمان‌ها نباشند و در صورت امکان شغل مستقل داشته باشند.
۸	در پی کسب عنوان «آیت...» و امثالهم نباشند؛ و از ریا و ظاهرسازی دوری کنند.
۹	مانند همه مردم از امکانات عمومی برخوردار باشند و از امتیازات روحانیت [مثل دادگاه ویژه روحانیت] استفاده نکنند.
۱۰	انقلابی باشند و خود را ملزم به اطاعت از ولی فقیه بدانند.
۱۱	بی‌تفاوت و سکولار نباشند؛ و دین و سیاست را از هم جدا ندانند؛ و به گفتن احادیث و مطالب تنها عبادی بسنده نکنند.
۱۲	در مقابل بی‌حجابی با زبان موضع بگیرند.
۱۳	طرف مردم باشند و ضمن مطرح کردن خواسته‌های مردم، از مسئولین مطالبه‌گری کنند. حامی خواسته‌های مردم و مطالبه‌گر از مسئولین باشند.
۱۴	در برابر دشمن، زورگوها و صاحب‌منصبان خلافکار سکوت نکنند؛ ابتدا تذکر دهند و بعد افشاگری و اقدام کنند.
۱۵	متواضع، خاکی و هم‌رنگ مردم باشند. جای خدا نشینند و با نگاهی از بالا به پایین، برای مردم تصمیم نگیرند؛ و مردم را به خاطر گناهانشان قضاوت و طرد نکنند.
۱۶	ساده زیست باشند؛ و ماشین در حد معمول سوار شوند و زندگی در حد معمول داشته باشند [در صورت امکان] هم‌تراز با قشر ضعیف جامعه زندگی کنند.

شماره	متن گویه
۱۷	خانواده خود را به درستی تربیت کنند تا بتوانند جامعه را تربیت کنند؛ از سوءرفتار نزدیکان‌شان جلوگیری کنند تا اعتماد مردم به روحانیت از بین نرود.
۱۸	وقتی شرایط زندگی خودشان خوب است، مردم را به صبر و بردباری دعوت نکنند.
۱۹	فقط وابسته به منبر و مساجد نباشند و بیشتر در میان مردم قرار بگیرند. برای مردم گوش شنوا باشند و با آنان هم‌دردی کنند.
۲۰	در حل مشکلات جامعه [مثل طلاق، دعوا، امور خیریه و امور زندانی‌ها و مسایل مالی] پیشتاز باشند؛ و هنگام بلایای طبیعی مثل سیل و زلزله فداکارانه حضور یابند و به مردم کمک کنند.
۲۱	از نفوذ خود در ادارات برای رفع موانع کسب و کار مردم و بهبود معیشت‌شان استفاده کنند.
۲۲	از ظرفیت فتوا در مواقع جنگ و اضطرار یا برای جلوگیری از ضرر [اقتصادی] مردم استفاده کنند.
۲۳	برنامه بلند مدت و کوتاه مدت داشته باشند و به صورت تشکیلاتی و تیمی کار کنند؛ و از ظرفیت نهادهای پژوهشی دانشگاهی [و دولتی] استفاده کنند.
۲۴	در هر محله برای رونق ازدواج شبکه‌سازی کنند و در حوزه زناشویی براساس دستورات دینی به مردم آموزش بدهند.
۲۵	در مسجد و محله کارآفرینی کنند و با گروه‌سازی و دعوت از متخصصین، مردم را در اموری مثل کشاورزی و کسب‌وکار آموزش دهند و توانمند سازند.
۲۶	اصول اقتصادی اسلام را تبیین کنند؛ و علومی مانند مکاسب و مسائل بانکی را به مردم آموزش دهند.
۲۷	در جهاد تبیین فعال و الگو باشند و [با استفاده از ظرفیت منبر] روشنگری کنند.
۲۸	در بحث تربیت، به خصوص تربیت کودکان اصلاً دخالت نکنند؛ زیرا کودک باید بزرگ شود و خودش انتخاب کند.

شماره	متن گویه
۲۹	متکی به پنددادن و نصیحت کردن نباشند؛ و با عمل خودشان به مردم آموزش دهند و تبلیغ دین کنند، نه با زبانشان.
۳۰	برای جذب حداکثری از شیوه های اشتباه یا روش های نامتناسب [با ماهیت دین] استفاده نکنند.
۳۱	با هر فرد متناسب با شخصیت او رفتار و گفتگو کنند؛ و مفاهیم عمیق را برای مردم عادی به زبان ساده بیان کنند.
۳۲	تحمل و ظرفیت خود را در مقابل شبهات و پرسش های حتی کفرآمیز بالا ببرند؛ و با خوش خلقی و حسن رفتار خویش با فضای مسموم رسانه های خارجی مقابله کنند.
۳۳	مردم را به زور به بهشت نرسانند؛ و در تبلیغ دین به جای استفاده از زور و اجبار، از تذکر استفاده کنند.
۳۴	دگم و متحجر نباشند؛ و قواعد فقهی قدیمی را با شرایط روز منطبق و اصلاح کنند؛ نه اینکه تنها بر قواعد قبلی پافشاری کنند.
۳۵	چهره زیبا و آسان دین را به مردم نشان دهند؛ و با احکام سخت گیرانه، امر و نهی و حرف زدن از عذاب و غم، نوجوانان را از دین فراری ندهند.
۳۶	در حوزه هنر برای جلوگیری از فساد از دور نظارت داشته باشند.
۳۷	حضور خود را در رسانه (صدا و سیما) کاهش دهند.
۳۸	اگر در رسانه حضور یافتند، ظرفیت ها و اقتضات رسانه را در نظر بگیرند و تفاوت آن را با منبر دریابند.
۳۹	در فضای مجازی حضور فعال داشته باشند؛ و از روش های نو ابزارهای جدید برای تعامل با مخاطبان استفاده کنند.
۴۰	نسل جوان را بشناسند و با آنان هم زبان شوند؛ و با آنان با خوش رویی و صمیمیت و سعه صدر برخورد کنند.

در مرحله بعد ۴۰ کارت کیو توسط افراد در محوری از ۳- تا ۳+ مرتب شدند تا امتیازات حاصل شده به روش تحلیل عاملی مورد بررسی قرار گیرد. جهت انجام تحلیل عاملی از ماتریس همبستگی استفاده شد. عامل‌ها به روش واریماکس که نوعی چرخش متعامد است چرخش یافتند. مقدار واریانس کل تبیین شده در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲: واریانس کل تبیین شده

مجموع مجزورات چرخش یافته			عامل
درصد تجمعی	درصد واریانس	کل	
۱۶/۶۵۷	۱۶/۶۵۷	۳/۶۶۵	۱
۳۰/۳۱۹	۱۳/۶۶۳	۳/۰۰۶	۲
۴۲/۹۱۴	۱۲/۵۹۴	۲/۷۷۱	۳
۵۴/۴۴۶	۱۱/۵۳۲	۲/۵۳۷	۴
۶۵/۶۲۴	۱۱/۱۷۸	۲/۴۵۹	۵
۷۱/۹۳۰	۶/۳۰۵	۱/۳۸۷	۶

با توجه به جدول کل واریانس تبیین شده، از آنجا که معیار کایزر - گاتمن برای انتخاب عامل‌ها مورد استفاده قرار گرفته است؛ لذا ۶ عامل اصلی که دارای مقادیر بزرگ‌تر از ۱ هستند به عنوان دسته انتظارات مشخص شدند. این شش عامل ۷۱/۹۳ درصد از واریانس کل را تبیین کرده‌اند.

در جدول ۳ ماتریس چرخش یافته عامل‌ها نشان داده شده است. با توجه به این ماتریس افرادی که در هر یک از این شش دسته انتظارات قرار می‌گیرند، مشخص شده‌اند.

جدول ۳: ماتریس چرخش یافته عامل‌ها

انتظارات						مشارکت‌کنندگان
دسته ۶	دسته ۵	دسته ۴	دسته ۳	دسته ۲	دسته ۱	
					۰/۸۱۱	مشارکت‌کننده ۱۵
					۰/۷۷۶	مشارکت‌کننده ۱۳
					۰/۶۷۷	مشارکت‌کننده ۹
					۰/۶۱۲	مشارکت‌کننده ۴
					۰/۵۶۵	مشارکت‌کننده ۱۲
				۰/۷۳۷		مشارکت‌کننده ۱۸
				۰/۷۳۱		مشارکت‌کننده ۲
				۰/۷۱۴		مشارکت‌کننده ۱۶
				۰/۶۴۸		مشارکت‌کننده ۸
				۰/۵۷۱		مشارکت‌کننده ۲۲
				۰/۴۲۹		مشارکت‌کننده ۶
			۰/۹۱۹			مشارکت‌کننده ۵
			۰/۷۹۷			مشارکت‌کننده ۷
			۰/۵۵۲			مشارکت‌کننده ۱۱
			۰/۵۰۶			مشارکت‌کننده ۲۰
		۰/۷۸۶				مشارکت‌کننده ۱
		۰/۷۷۲				مشارکت‌کننده ۱۹
		۰/۴۹۴				مشارکت‌کننده ۳
	۰/۷۳۴					مشارکت‌کننده ۲۱
	۰/۶۵۶					مشارکت‌کننده ۱۰
	۰/۵۵۳					مشارکت‌کننده ۱۴
۰/۷۸۴						مشارکت‌کننده ۱۷

۵. تحلیل انتظارات مردم از روحانیت

با توجه به نتایج به دست آمده، می توان شش دسته انتظارات از روحانیت را در جامعه شناسایی کرد. این انتظارات شامل: روحانیون اخلاق مدار، روحانیون عملگرا، روحانیون ساده زیست، روحانیون مبلغ، انفعال، و مدیریتی است. از این میان، بیشترین انتظارات مربوط به انتظارات اخلاقی است. در ادامه، هر دسته از انتظارات به تفصیل توضیح داده شده است:

۵-۱. روحانیون اخلاق مدار

در این دسته، مردم از روحانیت انتظار دارند که با اخلاق حسنه اسلامی متخلق باشند. آنها انتظار دارند روحانیون خود را از دیگر افراد جامعه بالاتر نینند و مستحق رفتار متفاوتی ندانند. مردم می خواهند که روحانیون متواضع و هم رنگ مردم باشند، نگاهی از بالا به پایین نداشته باشند و جایگاه مردمی خود را حفظ کنند. این خواسته با عبارت «متواضع، خاکی و هم رنگ مردم باشند. جای خدا ننشینند و مردم را به خاطر گناهانشان قضاوت و طرد نکنند» توسط مصاحبه شونده بیان شده است. حسن خلق، نرم خویی و رفتار نیکو با مردم نیز از انتظارات اساسی در این دسته است که بر محور حدیث نبوی «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمَّ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ» شکل گرفته است. براساس این حدیث، هدف از بعثت پیامبر، تزکیه و تعلیم اخلاقی مردم است. مردم انتظار دارند روحانیت از منبرها برای پند دادن به جامعه استفاده کنند؛ اما این پندها باید مطابق با نیازها و شرایط امروز باشد. علاوه بر تبلیغ دین با زبان، مردم انتظار دارند این تبلیغ در عمل روحانیون نیز مشاهده شود. مردم روحانیت را در میان خود می پذیرند، نه فقط برای انتشار نصایح از روی منبر. آنها انتظار دارند روحانیت در میان مردم زندگی کنند، حرف های آنان را بشنوند و این مسائل را به گوش مسئولین برسانند؛ همچنین انتظار دارند روحانیون ظرفیت خود را در شنیدن انتقادات و شبهات اعتقادی بالا ببرند و با پرهیز از تحجر و دگمیت، اسلام را مطابق نیازهای امروز تفسیر کنند. مصاحبه شونده گان گفته اند: «روحانیون دگم و متحجر نباشند و قواعد فقهی قدیمی را با شرایط روز منطبق و اصلاح کنند، نه اینکه تنها بر

قواعد قبلی پافشاری کنند». در نهایت، مردم از روحانیت انتظار دارند برای جذب مردم به دین، از روش‌هایی استفاده نکنند که با ماهیت دین زاویه دارند و چیزی را به اجبار بر مردم تحمیل نکنند.

۲-۵. روحانیون عمل‌گرا

مردم در این دسته از روحانیت انتظار دارند که در کنش‌های اجتماعی و سیاسی فعال باشد. روحانی خنثی و منفعل پذیرفته نمی‌شود. آنها می‌خواهند که روحانیت طرف مردم باشد، خواسته‌های آنان را مطرح کند و از مسئولین مطالبه‌گری نماید. عباراتی مانند «بی تفاوت و سکولار نباشند؛ دین و سیاست را از هم جدا ندانند؛ و به گفتن احادیث و مطالب صرفاً عبادی بسنده نکنند» این خواسته‌ها را تأیید می‌کند. مردم انتظار دارند که روحانیت با تمام قدرت در صحنه سیاست حضور داشته و از ظرفیت فتوا در مواقع بحرانی مانند جنگ یا شرایط اضطراری که ممکن است به مردم آسیب برساند، استفاده کند. آنها نمی‌پذیرند که روحانیت دین و سیاست را از یکدیگر جدا کند. مصاحبه‌شوندگان به گزاره «از ظرفیت فتوا در مواقع جنگ و اضطرار یا برای جلوگیری از ضرر [اقتصادی] مردم استفاده کنند» امتیاز مثبت داده‌اند. علاوه بر پذیرش مسئولیت‌های سیاسی، مردم از روحانیت انتظار دارند که در حل مشکلات نقش آفرینی کند و تنها زمانی مسئولیت دولتی و اجرایی بپذیرد که تخصص لازم را داشته باشد. این انتظار با گزاره «مسئولیت دولتی و اجرایی نپذیرند، مگر اینکه تخصص [و تحصیلات دانشگاهی] آن را داشته باشند» تقویت می‌شود. مردم خواهان روحانیتی انقلابی، آزاده و آزاداندیش هستند که در پی استقلال جامعه است، از مسئولین مطالبه‌گری می‌کند و با قدرت و تخصص بالا در مسائل ورود می‌کند. روحانیت باید صلاح مردم را بالاترین اولویت خود بداند و در راستای اصلاح مشکلات اجتماعی و استقرار عدالت تلاش کند. استقلال فکری روحانیت از دیگر انتظارات مهم مردم است. آنها می‌خواهند روحانیت به طلبگی نگاه اقتصادی نداشته باشد و حقوق‌بگیر حکومت یا سازمان‌ها نباشد و در صورت امکان شغل مستقل داشته باشد. این استقلال به روحانیت اجازه می‌دهد که

بدون وابستگی و مصلحت‌اندیشی، مطالبات جامعه را مطرح کند و به مسائل قاطعانه ورود کند.

۳-۵. روحانیون ساده‌زیست

مردم در این دسته انتظارات، بیشتر به نوع زندگی روحانیون توجه دارند. بالاترین امتیاز متعلق به گزاره «وقتی شرایط زندگی خودشان خوب است، مردم را به صبر و بردباری دعوت نکنند» است که مشخصاً به وضعیت زندگی روحانیون اشاره دارد. مردم انتظار دارند روحانیون همان‌طور که به ساده‌زیستی و قناعت توصیه می‌کنند، خود نیز به این توصیه‌ها عمل کرده و زندگی ساده‌ای مطابق با اقشار جامعه داشته باشند. برای مثال، مردم عنوان کرده‌اند: «متکی به پنددادن و نصیحت کردن نباشند؛ و با عمل خودشان به مردم آموزش دهند و تبلیغ دین کنند، نه با زبانشان». آنها انتظار دارند سطح زندگی روحانیون با باقی اقشار جامعه بسیار متفاوت و بالاتر نباشد. به بیان دیگر، روحانیون باید ساده‌زیست باشند، از امکانات معمولی استفاده کنند و هم‌تراز با قشر ضعیف جامعه زندگی کنند. مردم معتقدند که «روحانیون باید ساده‌زیست باشند؛ ماشین در حد معمول سوار شوند و زندگی در حد معمول داشته باشند». مردم همچنین معتقدند که وظیفه روحانیون به دلیل لباس پیامبر ﷺ که بر تن دارند، سنگین‌تر است و باید حرمت این لباس را حفظ کنند. گزاره «در کسوت روحانیت، حرمت لباس پیامبر ﷺ را حفظ کنند و وظیفه خود را سنگین‌تر بدانند» این انتظار را به خوبی نشان می‌دهد. مردم انتظار دارند روحانیون ابتدا در تربیت خانواده خود موفق باشند تا بتوانند در تربیت و هدایت جامعه نیز موفق باشند. جلوگیری از سوءرفتار نزدیکان و وابستگان روحانیون از مهم‌ترین ویژگی‌هایی است که باید توسط روحانیون رعایت شود. این دسته از انتظارات نشان می‌دهد که مردم روحانیون را افرادی می‌دانند که باید با خودسازی و ساده‌زیستی در عمل نشان دهند که زندگی اسلامی چگونه است. روحانیون نباید تنها به نصیحت و پند اکتفا کنند؛ بلکه باید با رفتار و سبک زندگی خود الگوی مناسبی برای جامعه باشند. مردم همچنین خواهان این هستند که روحانیون در زندگی شخصی و خانوادگی خود

نیز اصول اسلامی را رعایت کنند و نمونه‌ای عملی از زندگی اسلامی ارائه دهند. این انتظارات به وضوح بیان می‌کند که مردم در پی روحانیونی هستند که نه تنها در کلام، بلکه در عمل نیز به اصول و ارزش‌های اسلامی پایبند باشند.

۴-۵. روحانیون مبلغ

مردم در این دسته انتظارات، روحانیان را به عنوان فقیهان و متخصصان در دین می‌دانند و انتظار دارند که امورات دینی را به بهترین نحو ممکن مدیریت کنند. آن‌ها انتظار دارند که روحانیان در امور دینی به عنوان مهم‌ترین حوزه تخصص خود فعالیت کنند و در این حوزه از هیچ تلاشی فرونگذارند. برای مثال، مردم معتقدند که اگر روحانیان در رسانه‌ها حضور داشته باشند، باید ظرفیت‌ها و اقتضات رسانه را در نظر بگیرند و تفاوت آن را با منبر درک کنند؛ همچنین انتظار دارند که روحانیان نسل جوان را بشناسند و با آنان هم‌زبان شوند؛ و با آنان با خوش‌رویی و صمیمیت و سعه صدر برخورد کنند. در این دسته از انتظارات، مردم می‌خواهند که روحانیان همواره در تلاش برای افزایش سطح تخصص خود در امور دینی و تبلیغی باشند و راه‌های جدید تبلیغ را بشناسند. آن‌ها باید به خوبی با مخاطبان خود ارتباط برقرار کرده و از ابزارهای نوین برای ارائه محتوای دینی استفاده نمایند. روحانیان باید مطابق با ظرفیت‌های هر رسانه فعالیت‌های خود را تنظیم کنند و اقتضات استفاده از آن را به خوبی شناخته و تفاوت انواع رسانه‌ها با منبر (به عنوان یک رسانه سنتی) را درک کنند. هم‌زبانی با مخاطبین، به‌ویژه مخاطبین نسل جوان، یکی دیگر از مهم‌ترین انتظارات مردم از روحانیان است. مردم می‌خواهند که تبلیغ دین با روی خوش و گشاده به همراه سعه صدر انجام شود. در راستای تبلیغات دینی، روحانیان باید توانایی ظرفیت خود را در خصوص موضوعات کفرآمیز را بالا ببرند. حتی در موضوعات چالش برانگیز مثل رعایت حجاب، مردم انتظار دارند که روحانیان موضع خود را به صورت زبانی ابزار داشته باشند. این دسته از انتظارات، روحانیان را اقشار دغدغه‌مند به اسلام و تبلیغ و تبیین احکام آن می‌دانند. پذیرش و اطاعت از ولایت فقیه به عنوان یک

دستور فقهی در این دسته از انتظارات نقش ویژه‌ای دارد؛ همچنین حفظ روحیه جهادی برای تبیین ارزش‌ها، و مقابله جدی با رسانه‌های مسموم خارجی و پاسخگویی به شبهات از مهم‌ترین سرفصل‌های مورد انتظار این دسته است. روحانیان در این دسته از انتظارات، اگر در حوزه‌های علمی و فنی دیگر متخصص می‌شوند، باید آن را در خدمت تبلیغ معارف اسلامی به کار گیرند و در غیر این صورت نیازی به کسب آن علوم نیست.

۵-۵. روحانیون سالک

انتظارات این گروه از روحانیون به گونه‌ای است که آن‌ها را از حضور در صحنه‌های سیاسی و اجتماعی منع می‌کند. مردم انتظار دارند که روحانیون به‌عنوان مسئول دولتی یا اجرایی فعالیت نکنند، مگر آنکه تخصص و تحصیلات دانشگاهی مرتبط با آن مسئولیت داشته باشند. همچنین، انتظار می‌رود که روحانیون از دخالت در امور سیاسی، فرهنگی و اقتصادی خودداری کنند. اعضای این گروه بر این باورند که روحانیون باید تمرکز خود را بر تبلیغ دین، که وظیفه اصلی آن‌هاست، قرار دهند و از مشارکت در مسائل اجرایی و مدیریتی پرهیز کنند.

این گروه خواهان کاهش شدید فعالیت‌های اجتماعی غیراداری روحانیون هستند و معتقدند که نقش آن‌ها در زندگی اجتماعی مردم باید محدود شود، مگر در موارد استثنایی مانند واسطه‌گری در ازدواج. یکی از خواسته‌های اصلی این گروه، عدم دخالت روحانیون در زندگی مردم، پرهیز از اعمال فشار یا سخت‌گیری بیش از حد، و اجتناب از القای حس عذاب وجدان است. آنان هیچ‌گونه انتظاری از روحانیون برای نقش‌آفرینی در زمینه‌های سیاسی و اقتصادی ندارند و حتی آن‌ها را از حضور در این عرصه‌ها منع می‌کنند.

یکی از نشانه‌های انتظار انفعال روحانیون در این گروه، کاهش حضور آن‌ها در رسانه‌های ملی است. این موضوع به‌وضوح در اظهاراتی مانند «کاهش حضورشان در رسانه‌ها (مانند صدا و سیما)» با امتیاز بالا مطرح شده است. مردم انتظار دارند که حضور

روحانیون در تلویزیون کمتر شود، چرا که به اعتقاد آن‌ها، این حضور در حال حاضر بیش از حد است.

۵-۶. روحانیون مدیر

این گروه از انتظارات که به نسبت دیگر گروه‌های مشارکت‌کننده، بسیار کمتر مطرح شده است، انتظارات مدیریتی از روحانیون را دربرمی‌گیرد. اظهاریه این گروه را می‌توان به این شکل خلاصه کرد که «روحانیون باید برنامه‌های بلند مدت و کوتاه مدت داشته و به صورت گروهی و سازمان‌یافته عمل کنند؛ و از ظرفیت نهادهای پژوهشی دانشگاهی [و دولتی] استفاده نمایند». در این دسته، انتظار می‌رود که روحانیون افراد متخصص در حوزه‌های مختلف و با توانمندی‌های مدیریتی بالا باشند. آن‌ها باید برنامه‌هایی دارای رویکردهای بلندمدت و کوتاهمدت برای مدیریت کشور داشته باشند. آن‌ها نباید فقط به عنوان نیروهای تشکیلی برای پرورش نیروهای مورد نیاز در دولت فعالیت کنند، بلکه باید خود نیز به نیروهای چند بعدی و شخصیت‌های قدرتمند در زمینه مدیریتی تبدیل شوند. در این دسته، روحانیون باید فعالانه به عمل می‌پردازند و از کار تبلیغاتی به تنهایی خودداری کنند؛ بلکه باید به صورت قدرتمند و فعال در میدان‌های مختلف حضور داشته باشند. انتظارات این گروه این است که روحانیون به عنوان افرادی عمل‌گرا معرفی شوند که علاوه بر داشتن دانش عملی در زمینه‌های مختلف، تسلط کامل بر علوم جدید نظیر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و مدیریت داشته باشند. مردم انتظار دارند که روحانیون به عنوان متخصصانی چند بعدی در زمینه‌های مختلف شناخته شوند.

نتیجه‌گیری

حضور روحانیت در مهم‌ترین مناصب حکومتی جمهوری اسلامی ایران و همچنین نقش‌آفرینی در بسیاری از مسائل اجتماعی، فرهنگی، هنری و حتی ورزشی نشان از میزان توجه جامعه به این قشر دارد. این ظرفیت بزرگ که پس از پیروزی انقلاب

اسلامی فراهم شده است، فرصتی برای این قشر ایجاد کرده تا بتوانند در راستای اعتلای اهداف جامعه گام بردارند. طبیعتاً شناخت دقیق فرصت‌ها و بهره‌گیری از آن پیش شرطی برای نقش‌آفرینی صحیح در جامعه است. پر واضح است به همان میزان که این فرصت می‌تواند ارزشمند باشد، به همان میزان نیز بار سنگینی را بر دوش این قشر قرار خواهد داد که در صورت عدم استفاده درست از این فرصت، خدشه مهمی به جامعه و جایگاه این قشر وارد خواهد کرد. یکی از اساسی‌ترین عناصری مقبولیت روحانیون در جامعه را تشکیل می‌دهد، شناخت انتظارات مردم است. این انتظارات چراغ راهی برای این قشر است تا با جهت‌گیری دقیق‌تری به نقش‌آفرینی بپردازند.

آنچه از یافته‌های این پژوهش حاصل گشت، انتظارات جامعه از روحانیت را می‌توان در شش دسته روحانیون اخلاق‌مدار، روحانیون عمل‌گرا، روحانیون ساده زیست، روحانیون مبلغ، روحانیون سالک و روحانیون تقسیم‌بندی کرد. تقسیم‌بندی فوق که براساس تحلیل عاملی کیوانجام شده است دارای اشتراکاتی است که بعضاً به دلیل اشتراک حوزه‌های مختلف و جنبه‌های متفاوت زندگی روحانیت شکل گرفته است. به عبارت دیگر می‌توان انتظارات اخلاقی و انتظارات ساده زیستی را تا حدی مشابه یکدیگر دانست. اگرچه در انتظارات اخلاقی، گزاره‌های کیویبیشتر به سمت تعاملات بین‌فردی روحانیت با مردم و همچنین ارتباطات اجتماعی آنان است و در انتظارات ساده زیستی بیشتر جنبه‌های فردی زندگی آنان مورد نظر قرار گرفته است؛ لذا این دو بخش را می‌توان در یک محور مشترک به نام انتظارات اخلاقی دسته‌بندی کرد. اخلاق از آن جهت که در دو بعد فردی و اجتماعی تعریف می‌شود؛ لذا واژه عام‌تری نسبت به خلق و سبک زندگی است. به‌طور کلی در این دسته از انتظارات مردم از روحانیت انتظار دارند همان‌گونه که می‌گویند باشند. تطابق قول و فعل مهم‌ترین شاخصه این دسته از انتظارات است. مردم روحانیتی که دارای معاشرت نیکو باشد، براساس عدل رفتار کند، روی گشاده داشته باشد و منش ساده زیستی را سرلوحه کار خود قرار دهد را می‌پذیرند. این دسته از انتظارات ریشه در رابطه روحانیت با خالق و مخلوقات دارد و تهذیب نفس و درست‌کاری مهم‌ترین ویژگی‌های آن است.

دو دسته روحانیون عمل‌گرا و روحانیون مدیر نیز دارای محور مشترکی به نام کنشگری است. انتظارات این دو دسته هر دو حول دال مرکزی کنش اجتماعی روحانیت قرار می‌گیرند. در واقع مردم از روحانیت انتظار دارند نسبت به مسائل کوچک و بزرگ اجتماعی نه تنها موضع بگیرند، بلکه فعالانه ورود کرده و تصمیم‌ساز باشند؛ مهم‌ترین تفاوت بین انتظارات عملیاتی و انتظارات مدیریتی، ورود مستقیم روحانیت به عرصه سیاست و قبول مناصب مدیریتی است. در دسته انتظارات عملیاتی مردم از روحانیت انتظار دارند در موضوعات مهم سیاسی و اجتماعی مطالبه‌گر باشند؛ اما انتظاری بابت قبول مناصب مدیریتی ندارند؛ اما در دسته انتظارات مدیریتی مردم انتظار دارند روحانیت حتماً برای حضور در این مناصب تلاش کرده و با کسب تخصص کافی، ضمن قبول مسئولیت اقدام به رفع مشکلات جامعه کنند؛ اما آنچه برای هر دو دسته مهم است، نقش آفرینی روحانیت در مسائل اجتماعی و سیاسی است. در دسته انتظارات کنش اجتماعی مردم روحانیت را قشری آگاه به مسائل روز می‌دانند (یا انتظار دارند اینگونه باشند) که به واسطه اعتماد مردم به ایشان می‌بایست گره‌ای از مشکلات مردم باز کنند. این گره‌گشایی می‌تواند مستقیم (یعنی حضور در مناصب مدیریتی) و یا غیرمستقیم (مطالبه‌گری از مسئولین) باشد. جالب توجه آن است که دسته دیگری از انتظارات مردم دقیقاً متضاد با دسته بیان شده است. این دسته که روحانیون سالک نام‌گذاری شده است با رویکرد انفعال روحانیت در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی موافق هستند. آن‌ها انتظار دارند روحانیت از مدار مرکزی خود یعنی دین فردی خارج نشود؛ چراکه روحانیت را فاقد تخصص لازم برای ورود به دیگر مسائل می‌دانند. افراد این دسته از روحانیون درخواست دارند حضور خود در جامعه را بسیار کم‌رنگ کرده و تنها به تبلیغ دین (آن هم در لایه فردی و تنها زبانی) بپردازند. انتظار این گروه از قشر روحانیت مانند باقی اقصاء است. آنان هیچ امتیاز و جایگاه خاصی برای روحانیت قائل نیستند و ترجیح می‌دهند روحانیان در سایه قرار داشته باشند تا آنکه عنصر فعال و پر جنب‌وجوش در میانه میدان.

آخرین بخش از انتظارات که همان محوری‌ترین نقش روحانیت است، انتظاری

است که در طول سالیان از روحانیون درخواست شده است. تغییرات سیاسی سده واپسین ایران در انتظارات این دسته تغییرات کمتری را ایجاد کرده است. مردم این دسته دوست دارند روحانیت را در جایگاه هادیان جامعه و مبلغان اسلام ببینند. آن‌ها انتظار دارند روحانیت تمرکز و تخصص خود را در نوآوری در تبلیغات دینی به کار گیرد. در نظر این دسته مهم‌ترین کار روحانیت عمل به شرع مقدس و ترویج احکام آن است. البته لازم به ذکر است پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تقویت پیوند دین و سیاست، می‌تواند استنباط کرد انتظارات این دسته نیز مطابق با قرائتی از اسلام است که تحت عنوان اسلام ناب در جامعه جریان دارد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد مردم انتظار دارند روحانیت، اسلام ناب را تبلیغ نماید. در قرائت اسلام ناب تبعیت از ولایت فقیه جایگاهی ویژه دارد و همچنین تبیین دستورات سیاسی اسلام، تبیین دستاوردهای انقلاب و همچنین مقابله با جریانات سیاسی دشمن که تحت عنوان جهاد تبیین شناخته می‌شود اهمیت دوچندانی یافته است.

در آخر لازم به توجه است این پژوهش می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های آتی در این حوزه باشد. وقوع اتفاقات سیاسی و همچنین بروز اعتراضاتی به نقش آفرینی روحانیت در اجتماع توسط بخشی از مردم، به خصوص در سال ۱۴۰۱ لزوم پرداختن به این موضوع را پررنگ‌تر می‌کند. پژوهش حاضر با برشمردن و دسته‌بندی انتظارات مردم از روحانیت تلاش در روشن‌سازی فضای اجتماعی در چهل ساله دوم پس از انقلاب کرده است. اگرچه ممکن است ملاک برخی از تصمیم‌سازی‌های کشور براساس خوانشی از انتظارات سال‌های ابتدایی پس از انقلاب بوده است؛ اما پژوهشگران می‌توانند با تعریف پژوهش‌های آتی در راستای مقبولیت روحانیت در جامعه و تعیین جایگاه درست این قشر به یافته‌های ارزش‌مندی دست پیدا کنند.

فهرست منابع

- حسینیان، سیدحامد؛ کیانپور، مسعود و ربانی خوراسگانی، علی. (۱۳۹۸). توصیف کیفی فراگرد ارتباط مردم و روحانیت در تبلیغ دین، نگرشی آسیب‌شناسانه از منظر روحانیون نخبه. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۸ (۲۶)، صص ۵۷-۸۲.
- خوشگویان فرد، علیرضا. (۱۳۸۶). روش‌شناسی کیو. تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
- ساجد هاشمی، محمد؛ فرخی، میثم. (۱۳۹۴). بازنمایی نگرش مردم به روحانیت در سینمای ایران. رسانه و فرهنگ، ۵ (۱)، صص ۱۰۵-۱۲۶.
- شاه جوان، محبوبه؛ مومنی مهمویی، حسین. (۱۳۹۸). نوع‌شناسی ذهنیت اساتید از الزامات برنامه درسی مبتنی بر پیامد در آموزش عالی (کاربرد روش کیو). دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، ۱۰ (۲۰)، صص ۲۰۷-۲۳۶.
- عیسی‌نیا، رضا. (۱۳۹۳). نقش و جایگاه اجتماعی - سیاسی روحانیت در سه دهه بعد از انقلاب اسلامی. سپهر سیاست، ۱ (۳)، صص ۱۰۵-۱۳۱.
- فتحی، ابراهیم؛ فتحی، ربابه. (۱۳۹۲). انتظارات اқشار مختلف از روحانیون. فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ۱ (۲)، صص ۲-۳۱.
- معیدفر، سعید؛ آخوندی، محمدباقر. (۱۳۹۲). تأثیر سرمایه اجتماعی بر نفوذ اجتماعی دین در آموزه‌های قرآن. آموزه‌های قرآنی، ش ۱۷، صص ۷۱-۹۴.
- Albarracin, D., & Shavitt, S. (2018). Attitudes and attitude change. *Annual review of psychology*, Vol. 69, pp. 299-327.
- Bohner, G., & Dickel, N. (2011). Attitudes and attitude change. *Annual review of psychology*, Vol. 62, pp. 391-417.
- Dahrendorf, R. (2019). *Class and class conflict in industrial society*. In *Social Stratification* (pp. 105-111). Routledge.

- Khmil, V. V., & Popovych, I. S. (2019). Philosophical and psychological dimensions of social expectations of personality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, Vol. 16, pp. 55-65.
- Popovych, I., Borysiuk, A., Zahrai, L., Fedoruk, O., Nosov, P., Zinchenko, S., & Mateichuk, V. (2020). Constructing a structural-functional model of social expectations of the personality. *Revista Inclusiones: Revista de Humanidades y Ciencias Sociales*, 7(5), pp. 154-167.
- Verplanken, B., & Orbell, S. (2022). Attitudes, habits, and behavior change. *Annual review of psychology*, Vol.73, pp. 327-352.

References

- Albarracin, D., & Shavitt, S. (2018). Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology*, 69, pp. 299–327.
- Bohner, G., & Dickel, N. (2011). Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology*, 62, pp. 391–417.
- Dahrendorf, R. (2019). Class and class conflict in industrial society. In *Social stratification* (pp. 105–111). Routledge.
- Fathi, E., & Fathi, R. (2013). Expectations of different social groups from the clergy. *Journal of Islam and Social Studies*, 1(2), pp. 2–31.
- Hosseinian, S. H., Kianpour, M., & Robani Khorasgani, A. (2019). A qualitative description of the communication process between the public and the clergy in religious propagation: A pathological view from the perspective of elite clerics. *Strategic Research on Social Issues in Iran*, 8(26), pp. 57–82.
- Isania, R. (2014). The social and political role of the clergy in the three decades following the Islamic Revolution. *Sepehr-e Siyasat*, 1(3), pp. 105–131.
- Khmil, V. V., & Popovych, I. S. (2019). Philosophical and psychological dimensions of social expectations of personality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 16, pp. 55–65.
- Khoshgouyan-Fard, A. (2007). *Q methodology*. Tehran: Research Center for Islamic Republic of Iran Broadcasting.
- Moeidfard, S., & Akhondi, M. B. (2013). The impact of social capital on the social influence of religion in Quranic teachings. *Quranic Teachings*, 17, pp. 71–94.
- Popovych, I., Borysiuk, A., Zahrai, L., Fedoruk, O., Nosov, P., Zinchenko, S., & Mateichuk, V. (2020). Constructing a structural-functional model of social expectations of the personality. *Revista Inclusiones: Revista de Humanidades y Ciencias Sociales*, 7(5), pp. 154–167.
- Sajid Hashemi, M., & Farrokhi, M. (2015). Representations of the public's view of the clergy in Iranian cinema. *Media and Culture*, 5(1), pp. 105–126.

- Shah Javan, M., & Momeni Mamhoui, H. (2019). Typology of faculty members' mindset on the requirements of outcome-based curriculum in higher education (Using Q methodology). *Journal of Curriculum Studies in Higher Education*, 10(20), pp. 207–236.
- Verplanken, B., & Orbell, S. (2022). Attitudes, habits, and behavior change. *Annual Review of Psychology*, 73, pp. 327–352.